

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΡΙΖΑΚΗΣ

Επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στην Πατραϊκή:
Η πόλη και η χώρα της Πάτρας
κατά την αυτοκρατορική περίοδο

ΑΝΑΤΥΠΟ

Α' ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ ΝΟΤΙΑΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

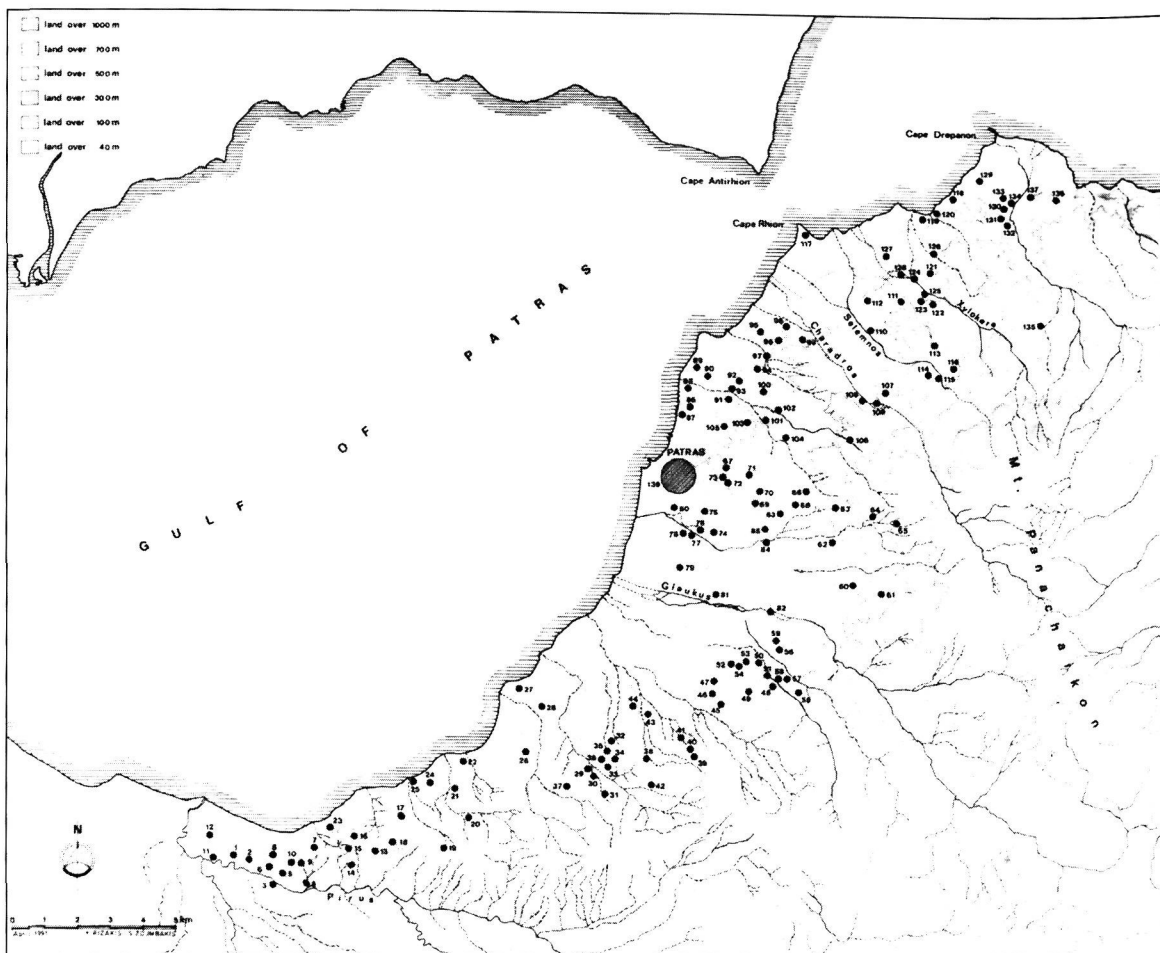
ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα στην Πατραϊκή: Η πόλη και η χώρα της Πάτρας κατά την αυτοκρατορική περίοδο

Η οικιστική οργάνωση της υπαίθρου και οι αγροτικές της δομές δεν ήταν θέματα ελκυστικά για τους αρχαίους ιστορικούς παρόλο που ο ρυθμός της καθημερινής ζωής στις κοινωνίες στις οποίες ζούσαν, η οικονομική και πολιτική τους οργάνωση, με δύο λόγια ο πολιτισμός τους, καθοριζόταν ή επηρεαζόταν, κατά ένα μεγάλο μέρος, από τις σχέσεις των ανθρώπων με τη γη και το περιβάλλον (Finlay 1973. Isager - Skydsgaard 1992. Wells 1992). Η αρχαία πόλη είναι αδιανόητη χωρίς την υπαίθρο χώρα στην οποία στηριζόταν η επιβίωση του αστικού πληθυσμού, η οικονομική της αυτάρκεια (Βιτρούβιος, *De archit.* III. praef. 2-4. Ste-Croix 1981, 10-11) και κατ' επέκταση και η αυτονομία της (Rostovtzeff 1957², 11. Brunt 1971, 703-706). Ο αστικός οικισμός ήταν με την περιβάλλουσα αυτόν χώρα μια «σύνθεσις», ένα οργανωμένο σύνολο και όχι «μείζις», δηλαδή ανάμειξη και αντιπαράθεση ετερόκλητων ατομικών στοιχείων (Detournay 1932, 466).

Δυστυχώς, οι γνώσεις μας για την υπαίθρο των πόλεων είναι ελάχιστες και προέρχονται κατά κανόνα από ανθρώπους των αστικών οικισμών (Rostovtzeff 1957², 192-193). Η ένδεια αυτή των πηγών, αλλά και η προτίμηση των σύγχρονων ιστορικών και αρχαιολόγων για την αστική αρχαιολογία και ιστορία εξηγούν τη θολή γνώση που διαθέτουμε για τον αγροτικό πληθυσμό. Μόνον τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται εμφανής μια στροφή. Επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες, λαθρονασκαφές ή σωστικές ανασκαφές άρχισαν να αποκαλύπτουν τα μυστικά της υπαίθρου. Αν μας λείπουν ακόμα τα ποσοτικά και τα ποιοτικά δεδομένα για μια συνολική σύνθεση, οι νεότερες έρευνες του αρχαιολογικού τοπίου μάς αποκάλυψαν τις πηγές της αγροτικής ιστορίας (Barker 1991) και έφεραν μια επανάσταση στο πεδίο της προσέγγισης του αρχαιολογικού αντικειμένου πολλαπλασιάζοντας σε λίγα χρόνια και τις γνώσεις μας και το γενικότερο ιστορικό προβληματισμό.

Η συστηματοποίηση της επιφανειακής αρχαιολογικής έρευνας και η εκλέπτυνση των μεθόδων της έδειξαν – αν φυσικά εξαιρέσει κανείς τους δογματισμούς και τις αφαιρέσεις μερικών σύγχρονων θιασωτών της – τη χρησιμότητα, αλλά και τα όριά της που δεν είναι φυσικά ανεξάντλητα. Δεν υπάρχει καμιά μέθοδος-πανάκεια και η προσέγγιση των προβλημάτων του χώρου οφείλει να προσαρμόζεται στους εκάστοτε επιλεχθέντες στόχους και στις ιδιομορφίες τόσο της φυσικής όσο και της ιστορικής φυσιογνωμίας μιας περιοχής. Βασική επιδίωξη πάντως παραμένει και είναι η κατανόηση της σχέσης ανθρώπου-γης και αστικού κέντρου-υπαίθρου. Η σχέση αυτή, που κάθε φορά αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου συστήματος, είναι πολύπλοκη γιατί διαρκώς εξελίσσεται και δεν είναι εύκολο να κωδικοποιηθεί μέσα στο χρόνο, όπως γίνεται για παράδειγμα με τη μελέτη ενός αρχαιολογικού μνημείου. Ο ιστορικός πρέπει από τη μια πλευρά να συλλάβει την πορεία του συστήματος μέσα στη μακρά διάρκεια, δηλαδή τα βασικά χαρακτηριστικά του, και από την άλλη να

Εικ. 1. Αρχαιολογικές «θέσεις» στην παραλιακή ζώνη της Πάτρας (Petrooulos - Rizakis 1994).

ανάλυσει τις ποικίλες και συχνά μικρής κλίμακας αλλαγές μέσα σε αυτό, οι οποίες οδηγούν στο σημείο όπου το σύστημα παύει να είναι το ίδιο. Στην ουσία πρέπει να υιοθετηθεί η προσέγγιση της ιστορίας του Braudel (1949. Πρβλ. Bintliff 1990) που θεωρεί το παρελθόν ως το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης διεργασίας ανάμεσα σε μικροπρόθεσμες, μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιδράσεις, και να επιχειρηθεί να αναλυθούν τα αρχαιολογικά δεδομένα με την ίδια προοπτική.

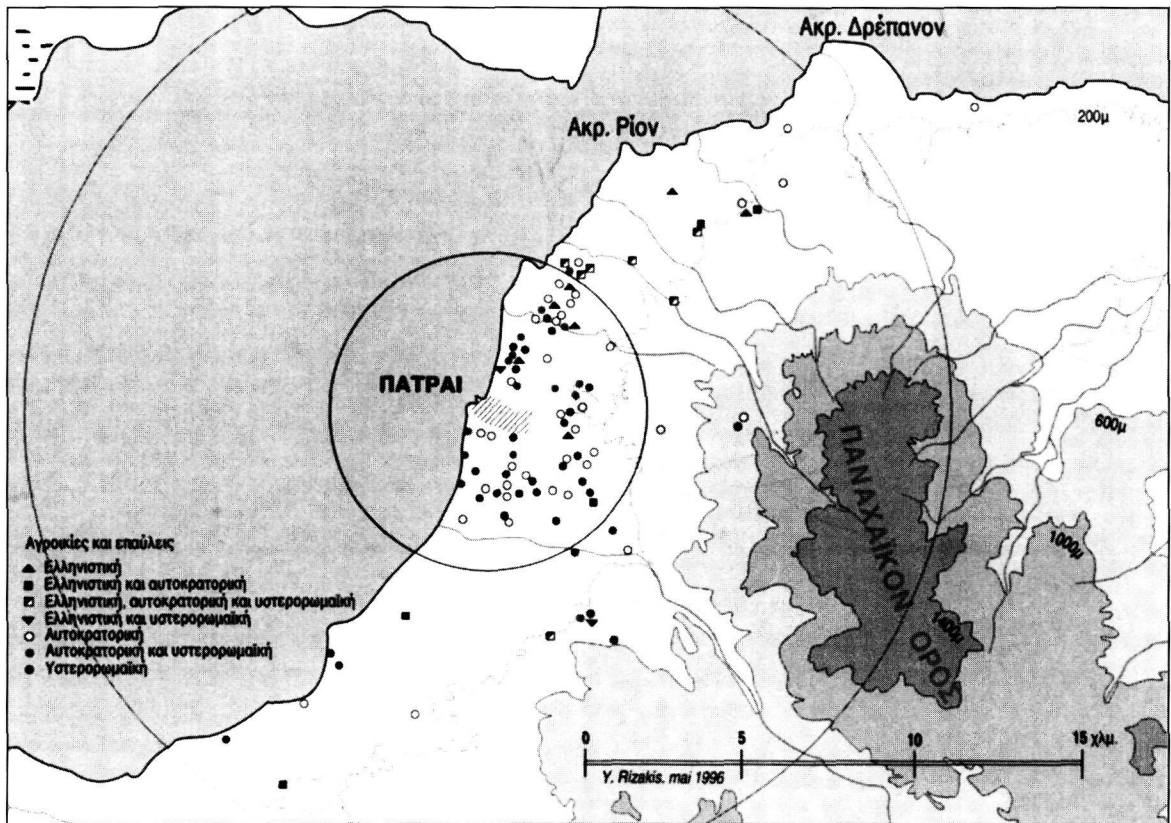
Η έρευνα στην Αχαΐα — που συντονίζεται από τον Μ. Πετρόπουλο και τον υπογράφοντα — διέπεται από τις παραπάνω ανησυχίες και αρχές και έχει δύο βασικά χαρακτηριστικά: διαχρονική διάρκεια και διεπιστημονικό χαρακτήρα. Στηρίζεται στη συνεργασία αρχαιολόγων και ιστορικών διαφόρων περιόδων, αλλά και μεταπτυχιακών φοιτητών, και είναι ανοικτή, όπως όλες οι παρόμοιες έρευνες, στους ειδικούς των εφαρμοσμένων επιστημών και τη σύγχρονη τεχνολογία. Η μέθοδος και οι στόχοι αυτής της προσπάθειας αναλύθηκαν στον τόμο, ο οποίος φέρει τον τίτλο *Paysages d'Achaïe* (Rizakis 1992, 29-35) και σε μια πιο πρόσφατη δημοσίευση (Petrooulos - Rizakis 1994, 186-189). Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστούν μόνο, και πολύ συνοπτικά, τα αποτελέσματα από την έρευνά μας στην παραλιακή χώρα της Πάτρας. Ειδικότερα θα γίνει αναφορά στα προβλήματα της δομής και συγκρότησης του οικισμένου ή μη χώρου κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου (Εικ. 1).

Η διάταξη και η κατανομή των οικισμών μέσα στο χώρο και το χρόνο, από τη μυκηναϊκή εποχή μέχρι σήμερα, δεν είναι τυχαία, αλλά ακολουθεί ορισμένους κανόνες που υπαγορεύονται από τη μορφολογία του εδάφους και τις διαθέσιμες πηγές πλούτου, την πολιτική εξουσία και γενικότερα τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, καθώς και τις εξωτερικές επεμβάσεις, οι οποίες οφείλονται σε διάφορους αστάθμητους ανθρώπινους και φυσικούς παράγοντες.

Από την ποσοτική κατανομή των οικισμών προκύπτει ότι τέσσερις είναι οι σημαντικότερες περιόδους: υστερομυκηναϊκή, ύστερη ελληνιστική, ρωμαϊκή και νεότερη (15ος-19ος αι.). Υπάρχουν διαφορές και ομοιότητες όσον αφορά στην κατανομή και την οργάνωση των οικισμών στις διάφορες εποχές. Καταρχήν παρατηρείται – σε πολλές περιόδους – προτίμηση σε ορισμένες μικρο-περιοχές με κριτήρια επιλογής καθαρά φυσικά. Στο εσωτερικό, ωστόσο, των μικροζωνών αυτών υπάρχει μια ποσοτική διαφοροποίηση από εποχή σε εποχή· ορισμένοι οικισμοί εξαφανίζονται, άλλοι πάλι μετακινούνται στο εσωτερικό για λόγους που δεν μας είναι γνωστοί. Είναι απολύτως βέβαιο ότι ο χαρακτήρας και η διάταξη των οικισμών ποικίλλει κατά εποχές. Στη μυκηναϊκή περίοδο, για παράδειγμα, φαίνεται πως έχουμε ένα μεγάλο αριθμό μικρών οικισμών, από τους οποίους ελάχιστοι διαθέτουν οχύρωση. Ωστόσο, η εικόνα αυτή, όσον αφορά στην ποσοτική κατανομή των μυκηναϊκών οικισμών, μπορεί να είναι απατηλή γιατί τα ευρήματα προέρχονται από μεμονωμένους τάφους ή νεκροταφεία, ελάχιστα από οικισμούς· και υπάρχει ένα σοβαρό πρόβλημα που αναφέρεται στη σχέση των μυκηναϊκών νεκροταφείων με τους οικισμούς που δεν έχει διαλευκανθεί (Mee - Cavanagh 1990).

Η περίοδος που ακολουθεί διαθέτει ελάχιστα ευρήματα και τα κολοσσιαία προβλήματα της μετάβασης από το μυκηναϊκό κόσμο προς τη γεωμετρική εποχή και στη συνέχεια από την τελευταία στην αρχαϊκή και την κλασική δεν έχουν λυθεί. Η Πάτρα, όπως και όλες σχεδόν οι πόλεις, προέκυψε από το συνοικισμό των γύρω κωμών σε μια περίοδο που είναι δύσκολο να προσδιορισθεί με ακρίβεια. Αρχαιολογικά πάντως έχει διαπιστωθεί μέχρι στιγμής μόνον η κλασική πόλη και στην ουσία πρόκειται για έναν ασήμαντο οικισμό κοντά στην ακρόπολη που διαθέτει ένα μόνο νεκροταφείο, το βόρειο (ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, 382-408). Είναι βέβαιο ότι ο συνοικισμός των επτά κωμών για τον οποίο κάνουν λόγο οι πηγές (Στράβ. VIII 3, 2=C 337· πρβλ. Rizakis 1995α, αριθ. 518) υπήρξε στην ουσία πολιτικός και μόνον σταδιακά αργότερα πληθυσμοί από τις γειτονικές τουλάχιστον κώμες μετοίκησαν στη νέα μητρόπολη. Η αρχαιολογική έρευνα έδειξε πως κώμες που βρίσκονταν σε ακτίνα μεγαλύτερη των τριών χιλιομέτρων επιβίωσαν του συνοικισμού (Petropoulos - Rizakis 1994, 197-198), η ταύτισή τους, ωστόσο, με τους γνωστούς από τις ιστορικές μας πηγές αγροτικούς οικισμούς είναι εξαιρετικά δύσκολη εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις που τις οφείλουμε σε λεπτομέρειες της περιγραφής του Περιηγητή (Petropoulos - Rizakis 1994, 199).

Η ελληνιστική περίοδος γνωρίζει μια, χωρίς προηγούμενο, μετά τη μυκηναϊκή, ανάπτυξη των αγροτικών οικισμών, αλλά και του αστικού κέντρου, το οποίο επεκτείνεται προς τη θάλασσα, και αποκτά και δεύτερο νεκροταφείο, το νότιο. Νέες κώμες και αγροικίες μαρτυρούν μια αναζωογόνηση της υπαίθρου που δεν θα διαρκέσει όμως πολύ (Petropoulos - Rizakis 1994). Πράγματι, η ύστερη ελληνιστική περίοδος χαρακτηρίζεται από μια έντονη δημογραφική και οικονομική παρακμή που αγγίζει τόσο την πόλη όσο και την υπαίθρο χώρα, καθώς πολλοί αγροτικοί οικισμοί εγκαταλείπονται τώρα και παρατηρείται μια απεντατικοποίηση στην καλλιέργεια της γης (Ριζάκης 1992-1993, 434-436. Petropoulos - Rizakis 1994, 199. Πρβλ. και Alcock 1993, 56)· η κατάσταση αυτή δεν βελτιώνεται αισθητά μετά το Άκτιον παρά τη δημιουργία της ρωμαϊκής αποικίας, γεγονός που οδηγεί βαθμhdόν στην εκ βάθρων αναδιοργάνωση του άστεως και της χώρας, ανατρέποντας οριστικά και σχεδόν αμετάκλητα τους συσχετισμούς και την παραδοσιακή ισορροπία ανάμεσα στο κέντρο και στην περιφέρεια (Rizakis 1996).

Εικ. 2. Κατανομή αγροτικών και επάυλων (Petrooulos 1994).

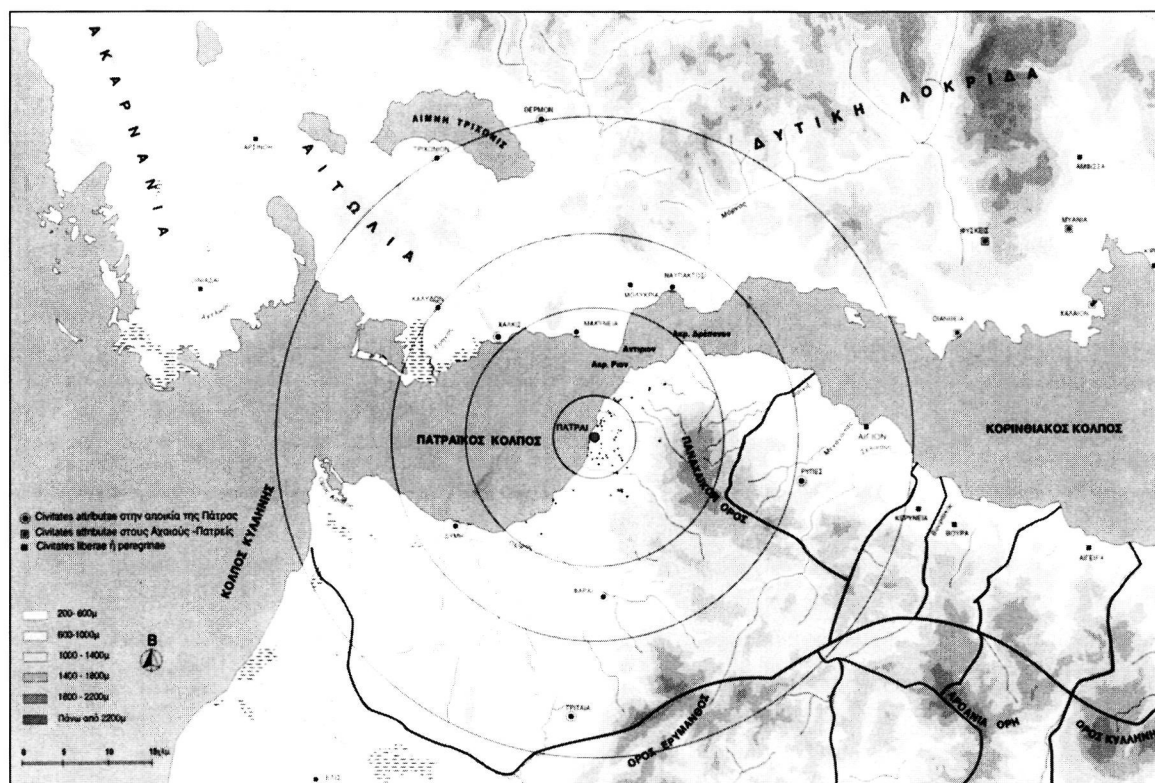
Οι Ρωμαίοι άποικοι εγκαθίστανται σχεδόν μαζικά στη θέση της μικρής ελληνιστικής πόλης, όπου αναπτύσσεται σιγά-σιγά, χάρις στις ευνοϊκές πολιτικές συνθήκες, ένα υδροκεφαλικό αστικό κέντρο το οποίο, ως είναι φυσικό, επηρεάζει αποφασιστικά τη δομή της υπαίθρου χώρας, την οργάνωση της αγροτικής παραγωγής και γενικότερα της οικονομικής ζωής. Διαπιστώνεται τώρα ότι δίπλα στους αγροτικούς οικισμούς παραδοσιακής μορφής (κώμες) που επιβιώνουν – γιατί η παρουσία τους στηρίζεται σε μια παράδοση αιώνων στον ελληνικό κόσμο και ανταποκρίνεται σε μια πραγματικότητα που επέβαλε το ανάγλυφο και οι φυσικές και οικονομικές συνθήκες – εμφανίζονται και νέοι (vici), μερικοί από τους οποίους ανήκουν σίγουρα σε αποίκους· οι τελευταίοι βρίσκονται, κατά κανόνα, μέσα σε μια ακτίνα 5 χλμ. από την colonia (Rizakis 1996, 290-297)· πολύ λιγότεροι είναι οι άποικοι που εγκαθίστανται και σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, για παράδειγμα την Καλυδώνα και τη Ναύπακτο, πόλεις που αποδόθηκαν στην αποικία, μετά την deductio, ως civitates adtributae (Rizakis 1996, 305-308, 312). Η παρουσία των παραπάνω αγροτικών οικισμών (κώμες και vici) δεν διαφοροποιούν αισθητά ούτε την παραδοσιακή οικιστική οργάνωση της υπαίθρου ούτε τον τρόπο γεωργικής παραγωγής και εκμετάλλευσης. Η επανάσταση βρίσκεται στη μαζική εμφάνιση στη χώρα της αποικίας μιας νέας μορφής οικιστικής οργάνωσης και γεωργικής εκμετάλλευσης (Petrooulos 1994. Rizakis 1996, 297-301) που είναι η villa του τύπου rustica, suburbana ή maritima (Εικ. 2).

Η νέα συγκρότηση και δομή του οικισμένου αγροτικού χώρου (κώμες, vici και villae) εισάγει καινούργια ποσοτικά και πρώτιστα ποιοτικά στοιχεία και διαμορφώνει μια άλλη σχέση ανάμεσα στις αγροτικές εγκαταστάσεις πάσης μορφής και η villa rustica υπεισέρχεται στην παρα-

δοσιακή δυαδική σχέση κώμης-άστεως και την επηρεάζει, καθώς η τροφοδοσία του αστικού πληθυσμού στηρίζεται περισσότερο τώρα στις μεγάλες γεωργικές εγκαταστάσεις που επικεντρώνονται σε μια ακτίνα 4-5 χλμ. γύρω από το αστικό κέντρο και λιγότερο στους παραδοσιακούς αγροτικούς οικισμούς που διαδραματίζουν ένα δευτερεύοντα ρόλο. Η νέα οργάνωση της παραγωγής, «καπιταλιστικής μορφής», ευνοεί τις μεγάλες μονάδες, οι παραδοσιακοί αγροτικοί οικισμοί προσπαθούν να επιβιώσουν στο νέο κόσμο· τα υλικά κατάλοιπά τους μαρτυρούν μια καθολική πενία που βρίσκεται σε έντονη αντίθεση με τον πλούτο της πόλης και των villae που ανήκουν σε μεγαλογεωκλήμονες αστούς (Rizakis 1996, 292, σημ. 127).

Οι ρωμαϊκές αγροικίες εμφανίζονται από τα τέλη του 1ου αιώνα και σταδιακά καλύπτουν σχεδόν ολόκληρη την παραλιακή ζώνη της αποικίας. Λιγότερες αγροικίες υπάρχουν σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, ορεινές ή ημιορεινές, πολλές από αυτές βρίσκονται σε θέσεις που κατείχαν παλαιότερες ελληνιστικές. Ο Μ. Πετρόπουλος (1994) ανέλυσε τα αρχαιολογικά στοιχεία αυτών των αγροικιών και έδειξε τη στενή τους σχέση με την αγροτική εκμετάλλευση και παραγωγή. Είναι δυστύχημα που σε καμιά από αυτές δεν έγινε συστηματική ανασκαφή, ό,τι γνωρίζουμε είναι επομένως αποσπασματικό και οφείλεται σε σωστικές επεμβάσεις ή στην επιφανειακή έρευνα. Παρ' όλα αυτά, οι πρώτες διαπιστώσεις είναι πολύ ενδιαφέρουσες: πρόκειται σε γενικές γραμμές για κατασκευές μικρού και μεσαίου μεγέθους, με εσωτερική αυλή, χώρους διαμονής και αποθήκευσης αγροτικών προϊόντων και, τέλος, εγκαταστάσεις για την εκμετάλλευσή τους (μύλοι, λιοτριβεία, ληνοί κτλ.). Το μέγεθος των περισσότερων από αυτά τα οικοδομικά σύνολα και η μικρή απόστασή τους από την πόλη προσιδιάζει στον τύπο της villa suburbana, δηλαδή στην αγροικία του ευκατάστατου αστού μεγαλογεωκλήμονα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για το είδος των καλλιεργούμενων καρπών: αμπελοκαλλιέργεια κυρίως, και ελαιοκαλλιέργεια, δεν μπορούμε όμως να αποκλείσουμε και τα οπωροκηπευτικά παρόλο που δεν διαθέτουμε καμιά αρχαιολογική απόδειξη γι' αυτά. Οι αγροικίες διαθέτουν, όπως είδαμε, χώρους επεξεργασίας των προϊόντων που παράγουν, αλλά έχουν ευρεθεί και μεμονωμένα μεγάλα συγκροτήματα με ληνούς που χρησιμοποιούνταν προφανώς από τους μικροκαλλιεργητές. Η εντυπωσιακή παρουσία αγροικιών δεν εξαφάνισε επομένως τους μικρούς καλλιεργητές (Rizakis 1995β).

Η μεγάλη συγκέντρωση των αγροικιών κοντά στον αστικό οικισμό μαρτυρεί μια εντατική εκμετάλλευση της γης στη ζώνη αυτή και προδίδει μια «νοησιαρχική» οργάνωση της γεωργίας (Mickwitz 1937). Η παραγωγή αγαθών έχει προορισμό την πόλη που συνιστά, λόγω του μεγέθους και της ευημερίας, ένα πελώριο καταναλωτικό κέντρο (MacMullen 1970. Whittaker 1990). Η υποβάθμιση των παλαιών αγροτικών οικισμών δεν είναι μόνον οικονομική· η παραδοσιακή ισοτιμία των κατοίκων της χώρας με αυτούς του αστικού οικισμού (Ste-Croix 1975, αριθ. 2-3), όσον αφορά στα πολιτικά και νομικά δικαιώματα, δεν ισχύει καθόλου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Η ρωμαϊκή παράδοση δεν είναι ταυτόσημη με την ελληνική· στη ρωμαϊκή η έννοια του territorium είναι πρώτα από όλα ιεραρχική. Το territorium μιας αποικίας περικλείει τόσο το σύνολο των γαιών που της έχουν αποδοθεί και αποτελούν την pertica (Chouquer - Favory 2001, 113), όσο κι εκείνο των γαιών των γειτονικών πόλεων, οι οποίες εξαρτώνται από την colonia και πληρώνουν φόρους σε αυτήν (civitates adtributae). Η έννοια του territorium είναι διαφορετική αυτής της χώρας και δεν ανταποκρίνεται επίσης στη δική μας νομική αντίληψη για τον ορισμό των ορίων μιας πολιτικής οντότητας (Leveau 1993, 471). Τα όρια της αποικίας της Πάτρας, για παράδειγμα, δεν έχουν καμιά σχέση με εκείνα της ελληνιστικής πόλης, τα οποία κάλυπταν αυτό που οι γεωγράφοι ονομάζουν «φυσικό χώρο»· είναι κατά πολύ ευρύτερα, καθώς εκτείνονται σε ολόκληρη τη δυτική Αχαΐα, αλλά και την απέναντι περιοχή της νότιας Αιτωλίας και της δυτικής Λοκρίδας (Kahrstedt 1950. Rizakis 1996, 274-287). Το territorium της αποικίας

Εικ. 3. Οικονομικές ζώνες της αποικίας της Πάτρας (ομόκεντροι κύκλοι των 5, 15, 25, και 37 χλμ.).

είναι τουλάχιστον δεκαπλάσιο, ως προς το εμβαδόν, εκείνου της χώρας της ελληνιστικής πόλης (Εικ. 3).

Η αναδιάταξη της κατανομής των οικισμών, μέσα στο νέο αυτό πλαίσιο, δεν έχει καμιά σχέση ποσοτική, κυρίως όμως ποιοτική, με την προηγούμενη περίοδο. Οι παλιές πόλεις της δυτικής Αχαΐας και της Αιτωλίας που υπάγονται τώρα στην αποικία, ως *civitates adtributae*, δεν είναι παρά η σκιά του ένδοξου παρελθόντος τους· εξακολουθούν να επιβιώνουν, αλλά ως κώμες εξαρτώμενες από την πανίσχυρη νέα μητρόπολη. Οι παλαιοί πληθυσμοί εξακολουθούν να ζουν σε αυτές, καθώς και στις μικρότερες κώμες, αλλά η πολιτική και διοικητική εξάρτησή τους από την Πάτρα εκφράζει και την κατώτερη νομική τους θέση σε σχέση με τους αποίκους που ζουν, κατά κανόνα, στο κέντρο και σε κάποιους γειτονικούς προς αυτό οικισμούς. Αυτοί αποτελούν τώρα την κυρίαρχη πολιτική, κοινωνική και οικονομική τάξη ως *cives Romani*. Ακόμα και οι παλαιοί κάτοικοι της Πάτρας δεν φαίνεται να έχουν τα αυτά πολιτικά δικαιώματα, παρόλο που ένα δυσνόητο χωρίο του Πανυσανία συνηγορεί για την περίπτωση (VII 18, 7. Rizakis 1995α, 167, αριθ. 253.4). Ασφαλώς όμως βρίσκονται σε πολύ καλύτερη μοίρα από τους κατοίκους των άλλων υποτελών στην αποικία πόλεων, καθώς, πιθανότατα, τους παραχωρείται το καθεστώς των *incolae* με επί πλέον το δικαίωμα του *conubium* και του *commercium* (Rizakis 1996, 310). Επί πλέον λαμβάνουν ως προσωρινό μάλλον αντάλλαγμα, για την οικονομική ζημία που υπέστησαν από τη δήμευση των γαιών τους προς όφελος των αποίκων, το δικαίωμα είσπραξης των φόρων από τις πόλεις της δυτικής Λοκρίδας πλην της Αμφίσσης· η τελευταία απαλλάσσεται από αυτή την υποχρέωση, καθώς καθίσταται *civitas libera* (Πλίνιος, *Nat. Hist.* IV, 8. Rizakis 1996, 305-308).

Στην ύπαιθρο η παλιά διάκριση της γης σε κοινή, δημοσία, ιερά και ιδία, εξακολουθεί να υφίσταται, αλλά η ίδρυση της αποικίας εισάγει μια νέα ιεραρχία και στο νομικό και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της που αντικατοπτρίζει την πολιτική θέση των πληθυσμών που ζουν και εργάζονται σε αυτήν. Δίπλα στις δημόσιες και ιδιωτικές γαίες (*ager privatus* και *ager publicus*) επί των οποίων οι *cives Romani* και η *colonia* έχουν την απόλυτη κατοχή, κυριότητα και νομή, υπάρχει και μια άλλη κατηγορία γαιών, των οποίων η κυριότητα ανήκει στην αποικία ή στο ρωμαϊκό λαό (*ager publicus*). Οι παλαιοί κάτοικοι εξακολουθούν να διατηρούν τη νομή επί αυτών, είναι, ωστόσο, υποχρεωμένοι να πληρώνουν μια ετήσια φορολογία στην αποικία (Rizakis 1996, 304-305).

Η επιφανειακή έρευνα έδειξε τις μεγάλες αλλαγές που επήλθαν στην αυτοκρατορική εποχή τόσο στην ποσοτική όσο και στην ποιοτική διάταξη των οικισμών γύρω από την πόλη της Πάτρας. Η νέα δομή ανέτρεψε την παραδοσιακή ισορροπία ανάμεσα στο άστυ και στην ύπαιθρο χώρα, διευκόλυνε την ανάπτυξη μιας νέας οικονομικής οργάνωσης της πόλης και δημιούργησε τις συνθήκες μιας νέας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια. Οι πλούσιες αγροικίες της παραλιακής ζώνης ασφαλώς ανήκουν σε Ρωμαίους που, όπως φαίνεται και από τις πολυτελείς κατοικίες τους στην πόλη, τις *villae urbanae*, που ανασκάφηκαν, αποτελούν την αδιαμφισβήτητη πολιτική, οικονομική και κοινωνική ηγετική τάξη. Οι Έλληνες Πατρείς, μολονότι έχουν κάποια προνόμια, είναι πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά υποδεέστεροι των αποίκων, σε καλύτερη, ωστόσο, θέση από τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών των πόλεων της Αχαΐας, της Αιτωλίας και της Λοκρίδας που υπάγονται στην αποικία. Οι τελευταίοι εξακολουθούν να ζουν σε κώμες ή μεμονωμένες αγροικίες, αλλά τα υλικά λείψανα αυτών των οικισμών δείχνουν μια τρομερή υποβάθμιση της οικονομικής τους ζωής. Οι φτωχές εγκαταστάσεις της υπαίθρου και οι ακτέριστοι κεραμοσκεπείς τάφοι βρίσκονται σε έντονη αντίθεση με τις πολυτελείς αστικές κατοικίες και τους τάφους της πόλης, στην οποία ζει η πολιτική, οικονομική και κοινωνική «ελίτ» (Jones 1940, 268, 287, 295. Ste-Croix 1981, 205-206). Η συγκέντρωση στα χέρια ολίγων μεγάλων ιδιοκτησιών δεν θα ανακοπεί καθ' όλη τη διάρκεια της αυτοκρατορικής εποχής· θα οδηγήσει στη σταδιακή πολιτική, οικονομική και κοινωνική υποβάθμιση των πληθυσμών της υπαίθρου που θα μεταβληθούν από ελεύθεροι καλλιεργητές σε δουλοπάροικους (Rizakis 1995β).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Alcock 1989	S.E. Alcock, Roman Imperialism in the Greek Landscape, <i>JRA</i> 2 (1989), 87-135.
Alcock 1993	S.E. Alcock, <i>Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece</i> , Cambridge 1993.
Antonetti 1986	Cl. Antonetti, L'Acarnania in epoca imperiale: contributi epigrafici, <i>Epigraphica</i> 48 (1986), 39-71.
Bailly - Beguin 1995	A. Bailly - H. Beguin, <i>Introduction à la géographie humaine</i> , Paris 1995.
Barker 1991	Gr. Barker, Approaches to Archaeological Survey, στο Gr. Barker - J. Lloyd (επιμ.), <i>Roman Landscapes. An Archaeological Survey in the Mediterranean Region</i> , London 1991, 1-9.
Bertrand 1987	J.-M. Bertrand, Le statut de territoire attribué dans le monde grec des Romains, στο Ed. Frézouls (επιμ.), <i>Sociétés urbaines, sociétés rurales dans l'Asie Mineure et la Syrie hellénistiques et romaines, Actes du colloque organisé à Strasbourg (novembre 1985) par l'Institut et le groupe de Recherche d'histoire romaine et le Centre de Recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques</i> , Strasbourg 1987, 95-106.
Bertrand 1991	J.-M. Bertrand, Territoire donné, territoire attribué : note sur la pratique de

- l'attribution dans le monde impérial de Rome, *Cahiers du Centre G. Glotz* II, 1991, 125-164.
- Bertrand 1992 J.-M. Bertrand, *Cités et royaumes du monde grec : espace et politique*, Paris 1992.
- Bintliff 1990 J.L. Bintliff, *Archaeology and the Annals School*, Leicester 1990.
- Braudel 1949 F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949.
- Brunt 1971 P.A. Brunt, *Italian Manpower 225 B.C.-A.D. 14*, Oxford 1971.
- Chouquer - Favory 2001 G. Chouquer - Fr. Favory, *L'arpentage romain. Histoire des textes - Droit - Techniques*, Paris 2001.
- Corbier 1991 M. Corbier, Cité, territoire et fiscalité, *Epigraphia, Actes du colloque international sur l'épigraphie latine*, Rome 1991, 629-665.
- Coyaud 1987 L.-M. Coyaud, Approches géographiques du village, *Ktèma* 12 (1987), 3-9.
- Dagron 1989 G. Dagron, Entre village et cité : la bourgade rurale des IVe-VIIIe siècles en Orient, *Koinônia* 3 (1989), 29-52.
- Detournay 1932 M. Detournay, *Aristote. Etudes sur la politique*, Paris 1932.
- D'Hautcourt 2001 A. D'Hautcourt, Corinthe : finacement d'une colonisation et d'une reconstruction, στο J.-Y. Marc - J.-C. Moretti - D. Viviers (επιμ.), *Constructions publiques et programmes édilitaires en Grèce entre le IIe s. av. J.-C. et le Ier s. ap. J.-C.*, Athènes 2001, 427-438.
- Duncam-Jones 1974 R. Duncam-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge 1974.
- Engels 1990 D. Engels, *Roman Corinth, an Alternative Model for the Classical City*, Chicago 1990.
- Finley 1973 M.I. Finley, *The Ancient Economy*, London 1973.
- Finley 1981 M.I. Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, London 1981.
- Flaccus 1993 S. Flaccus, *Les conditions des terres* (με μετάφραση και σχόλια από τους M. Clavel-Lévêque, D. Conso, Fr. Favory, J.-Y. Guillaumin, Ph. Robin), Napoli 1993.
- Hinrichs 1989 F.T. Hinrichs, *Histoire des institutions grammatiques* (μετάφραση στα γαλλικά από τον D. Minary), Paris 1989.
- Hopkins 1978 K. Hopkins, Economic Growth and Towns in Classical Antiquity, στο P. Abrams - E.A. Wrigley (επιμ.), *Towns in Societies: Essays in Economic History and Historical Sociology*, Cambridge 1978, 35-77.
- Hoyos 1975 D. Hoyos, *Civitas and Latium in Provincial Communities. Inclusion and Exclusion*, *RIDA* 22 (1975), 245-277.
- Humphreys 1978 S.C. Humphreys, *Anthropology and the Greeks*, London 1978.
- Isager - Skydsgaard 1992 S. Isager - J.-E. Skydsgaard, *Ancient Greek Agriculture*, London 1992.
- Jones 1940 A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, New York 1940.
- Kahrstedt 1950 Ul. Kahrstedt, Die Territorien von Patrai und Nikopolis in der Kaiserzeit, *Historia* 1 (1950), 549-561.
- Kahrstedt 1954 Ul. Kahrstedt, *Das wirtschaftliche Gesicht Griechenlands in der Kaiserzeit*, Berne 1954.
- Keppie 1983 L. Keppie, *Colonization and Veteran Settlement in Italy*, London 1983.
- Kienast 1982 D. Kienast, *Augustus. Prizes and Monarch*, Darmstadt 1982.
- Laffi 1966 U. Laffi, *Adtributio e contributio*, Pisa 1966.
- Larsen 1938 J.A.O. Larsen, Roman Greece, στο T. Frank, *An Economic Survey of Ancient Rome*, New York 1938, 259-498.
- Larsen 1958 J.A.O. Larsen, The Policy of Augustus in Greece, *Acta Classica* I (1958), 123-130.
- Lepelley 1993 Cl. Lepelley, Universalité et permanence du modèle de la cité dans le monde romain, στο J. Arce - P. Le Roux (επιμ.), *Cité et communauté civique, Actes du colloque de Madrid, 25-27 janvier 1990*, Madrid 1993, 13-23.

- Lerat 1952 L. Lerat, *Les Locriens de l'Ouest* I-II, Paris 1952.
- Leveau 1983α Ph. Leveau, La ville antique, ville de consommation ?, *Etudes rurales* 89-91 (1983), 275-289.
- Leveau 1983β Ph. Leveau, La ville antique et l'organisation de l'espace rural : villa, ville, village, *Annales ESC* 4 (1983), 920-942.
- Leveau 1984 Ph. Leveau, *Caesarea de Maurétanie. Une ville romaine et ses campagnes*, MEFRA 70, Rome 1984.
- Leveau 1993 Ph. Leveau, *Territorium urbis*. Le territoire de la cité romaine et ses divisions : du vocabulaire aux réalités administratives, *REA* 95 (1993), 459-471.
- Leveau 1995 Ph. Leveau, La ville romaine et son espace territorial, *Congrès internacional d'arqueologia clàssica, Tarragona 1993*, Barcelona 1995.
- Levy 1989 E. Levy, Nero's 'Apollonian' Series: The Achaean Context, *NC* 149 (1989), 59-68.
- Levy 1986 Ed. Levy, Apparition en Grèce de l'idée de village, *Ktèma* 11 (1986), 117-127.
- Lintott 1981 A.W. Lintott, What was the 'Imperium Romanum', *Greece and Rome* 28 (1981), 53-67.
- Lotze 1981 D. Lotze, Zwischen Politen und Metöken. Passivbürger im klassischen Athen, *Klio* 63 (1981), 159-178.
- MacMullen 1970 R. MacMullen, Market-days in the Roman Empire, *Phoenix* 24 (1970), 333-341.
- Mee - Cavanagh 1990 C.B. Mee - W.G. Cavanagh, The Spatial Distribution of Mycenaean Tombs, *ABSA* 85 (1990), 225-243.
- Mickwitz 1937 G. Mickwitz, Economic Rationalism in Greco-roman Agriculture, *English History Review* 208 (1937), 577-589.
- Nixon - Price 1990 L. Nixon - S. Price, The Size and Resources of Greek Cities, στο O. Murray - S. Price (επιμ.), *The Greek City from Homer to Alexander*, New York 1990, 137-170.
- Patlagean 1977 E. Patlagean, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance, IVe-VIIe siècles*, Paris 1977.
- Πατρόνης 1995 Β. Πατρόνης, Το αμπέλι και η πόλη. Αγροτική παραγωγή και εξαγωγικό εμπόριο στην περιοχή της Πάτρας, 1860-1900, *Πελοποννησιακά ΚΑ'* (1995), 73-96.
- Percival 1976 J. Percival, *The Roman Villa. An Historical Introduction*, Berkeley - Los Angeles 1976.
- Πετρόπουλος 1991 Μ. Πετρόπουλος, Η Αιτωλοακαρνανία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου για την Αιτωλοακαρνανία, Αργίνο, 21-23 Οκτωβρίου 1988*, Αργίνο 1991, 93-125.
- Πετρόπουλος 1999 Μ. Πετρόπουλος, *Τα εργαστήρια των ρωμαϊκών λυχναριών της Πάτρας και το Λυχνομαντείο*, Αθήνα 1999.
- Petropoulos 1994 Μ. Petropoulos, Αγροικίες της Πατραϊκής, στο P.N. Doukellis - L.G. Mendoni (επιμ.), *Structures rurales et sociétés antiques, Actes du colloque de Corfou, 14-16 mai 1992*, Paris 1994, 404-424.
- Petropoulos - Rizakis 1994 Μ. Petropoulos - A.D. Rizakis, Settlement Patterns and Landscape in the Coastal Area of Patras. Preliminary Report, *JRA* 7 (1994), 183-207.
- Πίκουλας 1995 Ι. Πίκουλας, Η άμπελος και ο οίνος στην Πελοπόννησο κατά την αρχαιότητα, *Πελοποννησιακά ΚΑ'* (1995), 269-288.
- Pleket 1984α H.W. Pleket, Urban Elites and the Economy in the Greek Cities of the Roman Empire, *MBAH* 3.1 (1984), 3-36.
- Pleket 1984β H.W. Pleket, City Elites and Economic Activities, *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής, Αθήνα 1982*, Αθήνα 1984, 14-143.
- Rizakis 1988 A.D. Rizakis, Le port de Patras et les communications avec l'Italie sous la République, *CH* 33 (1988), 453-472.

- Rizakis 1990α A.D. Rizakis, Cadastres et espace rural dans le nord-ouest du Péloponnèse, *DHA* 16.1 (1990), 259-280.
- Ριζάκης 1990β A.Δ. Ριζάκης, Συμβολή στη μελέτη του ρωμαϊκού αποικισμού της ΒΔ Πελοποννήσου, *Ποικίλα*, Μελετήματα 10, Αθήνα 1990, 321-337.
- Rizakis 1992 A.D. Rizakis (επιμ.), *Paysages d'Achaïe, I. Le bassin du Péiros et la plaine occidentale*, Μελετήματα 15, Athènes 1992.
- Ριζάκης 1992-1993 A.Δ. Ριζάκης, Ρωμαϊκές επεμβάσεις στο αστικό και αγροτικό τοπίο των πόλεων της Πελοποννήσου, *Πρακτικά του Τέταρτου Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Κόρινθος, 9-16 Σεπτεμβρίου 1990*, Αθήνα 1992-1993, 433-448.
- Rizakis 1994 A.D. Rizakis, Le Péloponnèse sous l'Empire romain. Cités, territoires et mobilité sociale, στο P.N. Doukellis - L.G. Mendoni (επιμ.), *Structures rurales et sociétés antiques, Actes du colloque de Corfou, 14-16 mai 1992*, Paris 1994, 397-404.
- Rizakis 1995α A.D. Rizakis, *Achaïe, I. Sources textuelles et histoire régionale*, Μελετήματα 20, Athènes 1995.
- Rizakis 1995β A.D. Rizakis, Grands domaines et petites propriétés dans le Péloponnèse sous l'Empire, *Actes du colloque, Du latifundium au latifondo. Un héritage de Rome, une création médiévale ou moderne ?*, Bordeaux 1995, 219-238.
- Rizakis 1996 A.D. Rizakis, Colonies romaines des côtes occidentales grecques. Populations et territoires, *DHA* 22.1 (1996), 255-324.
- Rizakis 1998 A.D. Rizakis, *Achaïe, II. La cité de Patras. Epigraphie et histoire*, Μελετήματα 25, Athènes 1998.
- Rostovtzeff 1926 M. Rostovtzeff, Les classes rurales et les classes citadines dans le Haut-Empire romain, στο *Mélanges d'histoire offerts à H. Pirenne*, Bruxelles 419-434 = ο ίδιος, *Scripta varia. Hellenismo e l'impero*, Bari 1995 (édité par A. Marcone).
- Rostovtzeff 1957² M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire* II, Oxford 1957².
- Ste-Croix 1975 G.E.M. de Ste-Croix, Early Christian Attitudes to Property and Slavery, *SCH* 12 (1975), 1-38.
- Ste-Croix 1981 G.E.M. de Ste-Croix, *The Class Struggle in Ancient Greek World*, Cambridge 1981.
- Vallat 1991 P. Vallat, Survey, Archaeology and Rural History. A Difficult but Productive Relationship, στο Gr. Barker - J. Lloyd (επιμ.), *Roman Landscapes. An Archaeological Survey in the Mediterranean Region*, London 1991, 10-17.
- Vittinghoff 1952 F. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Mainz 1952.
- Weber 1958 M. Weber, *The City* (μετάφραση των D. Martindale και G. Neuwirth), New York 1958.
- Wells 1992 B. Wells (επιμ.), *Agriculture in Ancient Greece, Proceedings of the Seventh International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 16-17 May 1990*, Stockholm 1992.
- Whittaker 1990 C.R. Whittaker, The Consumer City Revisited: the vicus and the City, *JRA* 3 (1990), 110-118.
- Woodhouse 1897 W.J. Woodhouse, *Aetolia. Its Geography, Topography and Antiquities*, Oxford 1897.

